

David Babayan: KIZIL KÜRDİSTAN VE DAĞLIK KARABAĞ

Posted on 10/04/2016

Oluşum ve lağvedilişinin jeopolitik yönleri

Güney Kafkasya'nın en tuhaf ve henüz yeterince araştırılmamış bölgesel-idari oluşumlarından biri Kızıl Kürdistan'dır. Oysa onun oluşum ve tasfiyesinin sebeplerinin araştırılması, Karabağ sorununun çözümüyle doğrudan ilgili olduğu için, sadece tarihsel değil, üstelik siyasi açıdan da çok önemlidir.

Bu makalede Kızıl Kürdistan'ın kuruluş tarihi, etno-politik durumunun yanı sıra onun kuruluşuyla tasfiye edilmesinin jeopolitik yönleri de sunulmaktadır.

Kürdistan ili, 16 Temmuz 1923'de Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (ASSC) Merkez Yürütme Kurulu'nun (MYK, başkan S. Kirov) kararıyla kuruldu. O gün, Kızıl Kürdistan'ın kısa süreli ve salt şeklen varlığının başlangıç günüydü. Ancak, Azerbaycan SSC MYK Genel Kurulu'nun 4 genel oturumunda (21-22 Ekim ve 30 Aralık 1922, 13 Ocak 1923) gelecekte kurulacak ilin sınırlarıyla ilgili anlaşmazlıklar yüzünden sorun çözülemedi ve onun oluşturulması ile ilgili karar sadece 7 Temmuz'da alındı.

Bünyesinde Kelbacar, Laçın ve Kubatlı bölgelerini barındıran Kürdistan ili Ermenistan ile Dağlık Karabağ arasında bulunmaktaydı. Fakat bir Kürt oluşumu hakkında söylentiler 1921 yılından beri vardı. Böylece, 3 Ekim 1921'de başında Stalin'in bulunduğu Ulusların Halk Komiserliği "Ulusların Yaşamı" gazetesinde yayınladığı "Sözleşmeli Sovyet

Cumhuriyetlerinde: Kürdistan’da” başlıklı yazıda Sovyet toplumunu Kürdistan kazası’nın oluşum sorununun ciddi olarak tartışıldığı konusunda bilgilendiriyordu.

1921 süresince Kızıl Kürdistan’da korkunç bir kıtlığın başladığına dair birçok makale yayınlandı. Bu arada, “Kürdistan” isminin ilk kez anılması tam da bu kıtlıkla ilgilidir. 1921 yılı Mayıs’ında Azerbaycan MYK oturumlarından birinde hatta, boyutlarının Povoljie (Volga nehri havzasındaki geniş bölgeye verilen ad) ile kıyaslandığı Kürdistan’daki kıtlık sorunu görüşülüyordu.

14 Kasım 1921’de Azerbaycan Halk Komiserliği Konsey başkanı N. Narimanov Lenin’e gönderdiği telgrafta Sovyet öndere Azerbaycan Devlet Bankası’nın kuruluşunu bildirdi. Aynı telgrafta proleter dayanışma adına kardeş Povoljie ve Kürdistan’daki açlara 40 milyon ruble tahsis edildiğini bildirmişti. V.İ.Lenin bu telgrafa 3 gün sonra cevap verdi. O, kısa iletisinde Povoljie ile Kürdistan’a verilen yardımı Kızıl Enternasyonal bayrak altında ilerlemeye hazırlık olarak nitelendirdi.

Yukarıda belirtildiği gibi, Kürdistan isimlendirmesi, 1921 yılında, yani Kürdistan ilinin oluşumundan 2 yıl önce devreye sokulmuştu. Kürdistan kazası, Kelbacar, Kubatlı, Koturlu, Kürt-Hacı ve Muratkhanlı olmak üzere 6 bucaktan oluşmaktaydı. Laçin il merkezi yapıldı. Tüm ülke genelinde 1926 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre Kürdistan ilinin nüfusu 51,2 bin kişiden oluşmaktaydı, bunun 37,470’i Kürt (% 73,1), 13, 520’si (% 26,3) Türki - Azerî ve 256’sı (% 0,5) Ermeni idi. Kubatlı dışında tüm bucaklarda Kürtler çoğunlukta. Karakışlakta % 99,7, Kelbacar’da % 99,8, Koturlu’da % 99,9, Kürt-Hacı’da % 98,6, Muratkhanlı’da % 98,2: Kubatlı’da Azerîler büyük çoğunlukta (% 98,9), Ermeniler Kubatlı ve Muratkhanlı bucaklarında ikinci sıradaydı (% 1,6). Kürdistan kazasının kısa bir süre devam eden varlığına 8 Nisan 1929’da Azerbaycan Sovyetleri VI. Zirve toplantısında alınan kararlar son verildi. Eyaletler sisteminin ortadan kaldırılması hakkında karar SSCB merkezi yönetiminin eyaletler yerine bölgelerin oluşturulması için kabul edilmişti. Bu karar merkezden gelen bir emir olduğu halde Birliğin cumhuriyetler oluşturulacak bölgelerin nasıl

olacağı hakkında kararı kendileri vermektelerdi. Azerbaycan SSC'nde mevcut olan 13 eyalet yerine 8 bölge oluşturuldu. Ama bu bölgeler arasında Kürdistan yoktu. Bu topraklar yeniden oluşturulan Karabağ bölgesine dahil edildi. Ayrıca Karabağ bölgesine, Zangelan, Cebrail, Fizuli, Ağdam gibi eskiden beri varolan bölgelerle, Ağcabad ve Jıdanov bölgelerinin bir kısmı da dahil edildiler. Azerbaycan yönetiminin bu tercihinde güdülen amacın daha sonra bu bölgeyi Dağlık Karabağ Özerk Bölgesiyle birleştirip, Azerî nüfusun sayıca fazla olduğu idari bir paylaşım gerçekleştirmeyi ve bununla Ermenilerin çoğunlukta olduğu Karabağ'ı sindirmeyi düşünmesi hiç de olanak dışı değildi.

Buna rağmen, 25 Mayıs 1930'da Azerbaycan SSC M.Y.Kurulu Kürdistan'ın oluşturulması kararı aldı. İdari bu yeni bölge eski Kürdistan kazasından daha büyüktü. Eski kazaya bağlı topraklar dışında bu yeni oluşumda tüm Zangelan bölgesiyle, Cebrail bölgesinin bir kısmı da yer alıyordu. Böylece Kızıl Kürdistan'ın İran'la ortak sınırı da oluyordu. Laçin yine bölgenin merkezi oldu. Azerbaycan siyasi yönetiminin en başından beri Kürdistan bölgesi oluşturma arzusu yerine, Azerbaycan SSC M.Y.Kurulu'nun aslında Karyakino, Zangelan, Kubatlı ve Laçin bölgelerini Karabağ bölgesiyle birleştirip, merkezi Cebrail olan Aras adlı çok daha geniş bir eyalet oluşturma niyeti olduğu bilinmekteydi. Bu proje, bölgede yaşayanların ciddi itirazlarıyla karşılaşılıp, hoşnutsuzluk yaratması ve gerçekleştirilmesi halinde merkezden uzak bulunan, her bakımdan geri kalmış Kelbacar ve Kubatlı bölgelerinin merkezle bağlantısını tamamen kaybedip, ücra durumda kalmalarının istenmemesi nedeniyle gerçekleştirilmedi. Bunun dışında, 130 km.'lik Laçin-Cebrail arası yolun 45 km.'sinin susuz ve ıssız Geyran çölünden geçmesi gözönünde bulundurularak, bu idari paylaşım ile yeni bölge merkezi Cebrail'le Laçin bölgesinin ulaşım bağı da zorlaşacaktı.

Karyakino bölgesinin yeniden oluşturulması sorunuyla Karabağ bölgesi meselesinin Parti zirvesinde tartışılıp görüşülmesinin ardından, Kürdistan bölgesinin (Cebrail eyaletinin bir kısmını da buna birleştirip) oluşturulma projesi yeniden gündeme gelse de, sadece iki buçuk ay sonra 23 Temmuz 1930'da SSCB Halk Komiserliği konseyiyle MYK tarafından kabul edilen ortak karara göre bölgesel paylaşımların varlığına son veriliyordu. Merkezi bu istem

doğrultusunda 8 Ağustos günü Sovyet Azerbaycan yönetimi tarafından da böyle bir karara varıldı zaten, buna istinaden bölgelerin yerini idari yeni yönetimler alıyorlardı. Kürdistan bölgesi yeniden ortadan kaldırıldı ve artık Kürdistan diye bir bölge bir daha oluşmadı. Böylece Kürt idari bölgesinin sadece 7 yıl süren kısa bir hayatı oldu. Alan açısından oldukça küçük bu idari birimin kısa süreli varlığına rağmen jeopolitik anlamda onun oluşumu, işlevi ve lağvedilmesi gerçeği Azerbaycan devlet sistemi tarihinde fiilen varolmuştur. Ve tam da bu yüzden zaten Kızıl Kürdistan bugüne dek değişik oyunların parçası olmaya devam etmektedir. Kürt kartı fakat, Azerbaycan devletinin kurulduğu 1918'den beri oyuna sokulmuştu zaten.

İlk Azerî devleti Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin (1918-1920) kısa süren varlığı döneminde de iktidarda bulunan Musavatçılar, Kürtleri genelde Dağlık Karabağ'daki Ermenilere karşı mücadelelerinde kullanıyorlardı. Onlara asıl gerekli olan şey, Ermenistan'la Dağlık Karabağ arasındaki coğrafi alanda etnik olarak farklı bir gücün yaratılmasıydı. Bunun için de, her ne pahasına olursa olsun Ermenilerin artık nüfusun mutlak çoğunluğunu oluşturmadıkları Dağlık Karabağ'ın batısında kalan dağlık bölgelerden tamamen temizlenmesi gerekliydi. Sadece böylesi etnik bir temizliğin gerçekleştirilmesi sayesinde demografik açıdan nüfusunun ezici çoğunluğu Ermenilerden oluşan Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'dan ayırabilirdi.

1723 Petersburg Anlaşması

Suni bir idari birim olarak Kızıl Kürdistan'ın oluşturulduğu topraklar, tarihsel Ermenistan'ın Artsakh ve Sünik eyaletlerine ait toprak parçalarıydı. Orta çağlarda buralarda pek güçlü Ermeni beylikleri vardı. Akera nehrinin suladığı genişçe vadinin en ünlü beyliği Kaşatağ beylerbeyliğiydi. 1609'da İran şahı I. Abbas bu beylerbeyliğin başı Haygaz'ın bölgedeki hakimiyetini tanımıştı. Bu bölgeler Rus-İran savaşları ve Orta çağda Osmanlı ordusunun Güney Kafkasya'yı istila etmesine kadar da genel olarak Ermenilerle meskûndü. 1722'de,

Rus Tsarı I. Petro'nun İran'ı istila amaçlı saldırıları başladı. Petro aslında Hazar Denizi'ni tümüyle ele geçirmek, orayı Avrupa'yla Asya arasında bir ulaşım-ulaştırma aracına dönüştürme amacını güdüyordu. Rus ordusu İran'ın sadece Hazar Denizi yakınlarında kıyıları bulunan bölgelerini alabildi ancak ! Ülkenin yarısının doğudan saldıran Afganların kontrolü altında bulunduğu, aynı anda Batı'dan da Türklerin saldırıya başladığını gören İran, 1723'te Rusya'yla Petersburg anlaşmasını imzaladı. Anlaşmaya istinaden İran, Hazar Denizi'ndeki bölgeleri Rusya'ya bırakıyordu.

Bu savaşta, Tsarlık Rusyası'na içlerinde (eski Kelbacar bölgesinin yerlileri) Kaşatağ beyliklerinin de bulunduğu Karabağ Ermeni beylikleri yardım ediyorlardı. Ermeni beylikleri aynı zamanda Türk ordusuna karşı da inatçı bir direniş gösteriyorlardı. Burada, her türlü önyargıdan kaçınmak için en iyisi varolan Azerî kaynaklarından alıntılar yapmaktır. Azerbaycan tarihinin akademik yazım ve yayınlarında şunlar yazılıdır: "Türk karşıtı hareket Karabağ'da şiddetli bir biçim aldı. Bu yüzden de Osmanlılar uzun bir süre Karabağ'ı dize getiremediler. Bölgenin Türkler tarafından ele geçirilmesinden sonra bile Karabağlılar işgalcilere karşı mücadeleye devam edip düşmanın taburlarına saldırıyor ve vur-kaç taktiğiyle saldırıp-geri çekilerek kendilerini sakınıp, onu yıpratıyor, vurucu gücünü yokediyorlardı. İşgalci Türkler Hazar Denizi'ne ulaşmak istiyorlardı. Onların Hazar Denizi kıyılarını ele geçirme niyetleri Karabağlılara esir düşmüş Türk Paşa'nın raporlarında ortaya çıkmıştı. Yapılan soruşturmasında o, "Sultan, Ermenileri yoketmemizi emretti" diye beyan etmişti.

Bölgede Türk ordusunun ilerleyişi Rusya için ciddi bir tehditti. Ama Rusya, İsveç'le yaptığı savaştan yeni çıkmış olduğundan yeni bir savaşa giremezdi ve bu sebepten dolayı Rus Çarlığı ile Osmanlı İmparatorluğu arasında 12 Haziran 1724'te İstanbul'da bir barış anlaşması imzalandı. Bu anlaşmayla Rusya, 12 Eylül 1723 tarihi itibarıyla Petersburg anlaşmasının maddelerinde öngörülen şartları kaydettirerek, bunun karşılığında Bab-ı Ali'ye Güney Kafkasya'da Şamakhi'ye kadar kendi istemi doğrultusunda faaliyet gösterme hakkını tanımıştı. Osmanlı yönetimi özellikle Ermenilere karşı çok amansızca davranıyordu.

Azerbaycan tarihindeki kayıtlara göre “İşgalciler, Hıristiyan nüfusa karşı her türlü baskı yaparak, onur kırıcı davranışlarda bulunuyor ve özel bir zalimlik gösteriyorlardı.

Hıristiyanlardan çoklarını yok ediyor, onları zorla islamlaştırıyorlardı. Şirvan’la Şaki’de Türk yöneticiler Hıristiyanlara ayrımcı uygulamalarını onlara üzerlerinde sarı renkli işaretler taşımayı emretmeye vardırıdılar.” Bunlar, Nazi toplama kamplarındaki faşistlerin aynı yöndeki uygulamalarından iki yüzyıl önce vuku buluyordu.

Sonuçta Dağlık Karabağ’ın batısında Ermeni nüfustan çoğunluğun katledilip, hayatta kalanlardan önemli bir kısmının yaşadıkları topraklardan göç etmeye mecbur edilmesi sonucu sayıları oldukça azaldı. Onlardan bir kısmı İran’dan Rusya’ya geçen Hazar Denizi’ndeki bölgelere, bazıları ise Gürcistan ve Kuzey Kafkasya’ya yerleştiler. Çarlık Ermenileri Gürcistan’a sığındılar. Çirkin köyü sakini Ermenilerin Tiflis’e, Yanşağ Ermenilerinin Tbakhmelik (şimdilerin Gardaban bölgesinin Tbakhmela) köyüne (Gürcistan), Khutavan Ermenilerinden bir kısmının Şulaver’e (Gürcistan), Ermeni göçmenlerden büyük bir grubun ise Mozdok (Ossetia) ve Kizlyar (Dağıstan)’a yerleştiği biliniyor. Pers İmparatorluğu Türk istilalarından gözünü açıp kaybettiği bölgeleri sonunda kendisine döndürerek, Güney Kafkasya’yı Türklerden geri alır. 1732’de Reşd, 1735’de Gandzak (Gence) anlaşmalarıyla Hazar Denizi’ne nazır bölgeleri de geri döndürür.

İran-Rus savaşında Tsar Petro’ya yardım etmiş olmasından dolayı atotopraklarından göçe zorlanan Dağlık Karabağ’ın batısında yerleşik Ermeni nüfusu anavatanına geri dönemez. XVIII. yüzyılının ikinci yarısında Karabağ Ermeni melikleri (beyleri) arasında başgösteren anlaşmazlıklardan yararlanarak göçmen Azerî aşiretlerden birinin başı Panah Han Karabağ’da iktidarı ele geçirir ve Karabağ ve çevresinde yerlilerinden boşaltılmış bölgelere müslüman göçmen aşiretleri yerleştirir.

Panah’ın hakimiyeti döneminde sonradan Kızıl Kürdistan’ın oluşturulacağı bölgelere Kürt ve Azerî aşiretleri getirilerek oralarda yerleşik hayata geçmeleri sağlanır. Meselâ, İranlı Fat’Ali Han’ın Azerî Panah Han’la barış anlaşmasının imzalamasından sonra Khalak’taki Ermeniler

kendi köylerini terkederek Çırabert ve Gülistan Ermeni melik-beyliklerine katılıp birleşerek, Gandzak (Gence) Hanı'nın hükmettiği topraklara yerleştiler. XX. yüzyıl başlarında yayınlanan kayıtlardan birine göre "Khalak köyü boşaltıldı ve bugüne kadar da orada yaşayan Mokhaur Kürtleriyle meskûn edildi."

ERMENİ KÜRT ÇATIŞMASI (!)

XX. yüzyıl başlarında Khalak sakinlerinin büyük kısmı (bunlardan çoğu göçebe hayat süren) Kürtlerdi. Ancak, sonradan oluşturulan Kızıl Kürdistan birimine dahil edilen yerlerde Ermeni nüfusu tamamen kaybolmadı yine de... 1918-1920 yıllarına kadar da, bu bölgede yeterince büyük Ermeni köyleri vardı. Ancak bu bölgenin coğrafi-stratejik konumunu (Ermenistan'la Dağlık Karabağ'ın arasında bulunmasını) gözönünde bulunduran Azerbaycan, halen orada yaşamayı sürdüren Ermeni köylülerinin bölgeden kovulma politikasını yürütmeye başladı.

1918-1920 yılları, Azerîler açısından bu amaca ulaşmak için Kürtlerin kullanılmasının 'tam zamanı' anlamındaydı. Uluslararası kamuoyu, Ermeni-Türk çatışmalarına (1915 soykırımının acısı daha çok tazeydi) oldukça olumsuz bir reaksiyon gösterebilirdi. Oysa, Ermeni-Kürt çatışmalarının onlara politik değil, sosyo-ekonomik temelli, olağan bir süreç olarak gösterilmesi çok daha kolaydı. Üstelik, devlet yapısı, yazı dili olmayan ve çoğu Şii İslam'ın takipçisi göçebe yaşayan Kürtleri sonradan asimile ederek kendi içerisinde eritip, ortadan kaldırması çok daha kolay olurdu.

1918 yılı verilerine göre sonradan Kızıl Kürdistan oluşumuna dahil edilen Hakari nehri vadisinde kala kala sadece birkaç Ermeni yerleşim yeri kalmıştı. Bunlardan en büyükleri (daha sonra Minkent adlandırılan) Hak, Alğuli ve Harar köyleriydi. Hak köyünde 811 kişiden oluşan Ermeni nüfus vardı. 1918'de Musavat Partisi ajanları bölgede Ermenilerle Kürtler arasında çatışmalar yaratıp, ortamı kızıştırmaları sonucunda, Ermeni nüfusun kendi köylerinden zoraki göçünü sağlayabildiler.

Ermeni Alğuli köyü de bilfiil aynı kaderi yaşadı. 1885 yılı verilerine göre bu köyün 758 kişiden oluşan tüm sakinleri Ermeni idi. 1905'te vuku bulan Ermeni-Azerî çatışmalarından sonra köy boşaltılsa da, bir süre sonra Ermeniler köylerine yeniden dönerler. 1918'de köyün nüfusu tümünden yine Ermeni olup, artış göstermiş ve 1.012 kişiye ulaşmıştı. Buna rağmen bu Ermeni köyü 1918'de tekrar boşaltıldı ve Alğulililer kendi babaevlerini terketmeye zorlanarak, Ermenistan'ın Goris ve Dağlık Karabağ'ın Martuni, Martakert ve Askeran gölgeleri başta olmak üzere, Zangezur'la Karabağ'ın değişik yerlerine göç edip, yerleşmeye mecbur kaldılar.

AZERBAYCAN KÜRTLERİ KATLEDİYOR

Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin başkenti Stepanakert'te Alğulililer tarafından kurulmuş büyükçe bir mahalle vardır. Bu, şimdi Martuni caddesinin hemen yanında bulunan mahalledir.

Hakari nehrinin kollarından birinin sol kıyısında bulunan (sonradan Aşağı Faracan olarak adlandırılan) Harar köyünde, 1918 yılı verilerine göre 1.078 Ermeni yaşıyorken, 1921'de sadece 55 kişi vardı. Adı geçen köylerin nüfus verilerini toplamaya kalksak, 1918 itibarıyla yalnızca bu üç köyün toplam nüfusunun 2.901 kişi olduğunu görürüz. Buna başka köylerde yaşayan Ermenilerin sayısını ilave etsek Hakari nehrinin yukarı kısmıyla, yan kollarındaki bölgede önemli bir Ermeni nüfus yüzdesine ulaşırız.

19. yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermenileri katletmek amacıyla Sultan Abülhamid tarafından kurulmuş Hamidiye Alayları veya Rusların Kazak taburları örneğine özenerek Musavat yönetimi de, Ermenilere karşı mücadele için özel Kürt süvari birimleri kurdu. Ve Kürtlerin yardımıyla adı geçen bölgelerin bilinmeyen tarihlerden beri yerleşik sahibi Ermenilerin oradan kovulmasının başarılmasından hemen sonra Musavatçılar Kürtlere karşı baskılara başladılar. Azerbaycan ordusu her yer ve fırsatta Kürt katliamı

gerçekleştiriyordu. Onları açık açık, kendi dil ve ulusal aidiyetlerinden vazgeçmeye zorluyorlardı. Kamalı köyü Kürtlere karşı çok zalimce davrandılar. Köy daha sonraları “kurulan” Laçın şehrinden uzak değildi. Üstelik Bakû’deki yönetim Kürt birimleri kurmasına paralel, silahlı Kürtler arasında asimilasyon ve milli duyguları zayıflatma politikasını da yürütmekteydi, dolayısıyla onları eğitim görme amacıyla Bakû’ye gönderiyorlardı. Musavat Azerbaycanı’nda idari bir Kürt taksimatı (paylaşımının) oluşturulması söz konusu dahi edilemezdi.

Bolşeviklerin iktidara gelmesiyle Kürtlerin çoğu onların tarafına geçtiler. Bunda, Musavat hükümetinin yürüttüğü asimilasyoncu politikanın rolü de az değildi. Bolşevikler için sonradan Kızıl Kürdistan’ın oluşturulduğu bölgelerin kontrol altında tutulması stratejik bir önem taşıyordu, çünkü bu, Ermenilerin en etkili olduğu bölgeler, Zangezur ve Dağlık Karabağ’da Bolşeviklere karşı birleşik bir mücadele cephesinin oluşmasına da izin vermezdi. Bu kararın asıl önemi 1921’de Ermeni bağımsız devletinin son kalesi olan komutan Garegin Njdeh tarafından yönetilen Dağlık Ermenistan’a karşı mücadelesinin başlamasından sonra görüldü. Zangezur’a karşı mücadelede Bolşeviklerin avantajını sağlayan net faktörlerden biri de Karabağ’la Zangezur arasındaki bölgelerin Kızıl Ordu’nun kontrolü altında bulunmasıydı. Bu arada belirtmek gerekir ki, Ermenilere karşı verdikleri mücadelede Bolşevikler Kürtleri kullanmıyorlardı. Çünkü bu, herşeyden önce Kızıl Ordu’ya karşı gösterilen direnişte Ermeniler için birleştirici bir etken olacak, dolayısıyla onların askeri eylemlerine ideolojik değil, ulusal ve dini bir anlam yükleyecekti. İkinci olarak da, Bolşeviklerin bölgeye uzun zaman için geldikleri hakkında herhangi bir şüphe oluşmaz ve bölgede milletler arasında gergin bir durumun oluşması durumunda onların bir faydası olmazdı.

Birinci olarak: Kızıl Kürdistan’ın oluşturulması herşeyden önce yaşamsal açıdan önemli bir yere sahip olan Güney Kafkasya’ya yerleşebilmek için herşeyi yapan genç Sovyet devleti için jeopolitik anlamda büyük bir önem taşımaktaydı. 1918-1920 yıllarında, Güney Kafkasya’da bağımsızlığını yeni yeni kazanan ve sovyetleştirilmeleri sonrasında varlıklarına devam eden

devletlerin varolduğunu da hesaba katarak, bu oluşumları merkezi yönetime bağlı bir hale getirmek için uygun şartların yaratılması gerekiyordu. Bu yönde başvurulacak daha etkili yöntemlerden biri, böylesine idari birimlerin önce kurulması ve daha sonra ortadan kaldırılmasını sağlamaktı kuşkusuz. Kürdistan kazasının kurulmasıyla merkezi Sovyet yönetimi aynı anda bir kaç stratejik sorunu bir arada çözmüş oluyordu.

Kremlin, Kürt idari birimini yaratarak, herşeyden önce o dönemde yalnız Sovyetler Birliği için değil, bütün bölge için büyük bir petrol sanayi merkezi olan Azerbaycan'ı etkileyebilirdi. Bazı gerçekler, Azerbaycan'ın Sovyet yönetimine yönelik davranışlarında ayıltıcı etkide bulunuyordu. Bunlardan en önemlileri Kızıl Kürdistan'ın oluşturulmasıyla, o zamana dek zaten mevcut olan Ermeni nüfuslu iki ulusal bölgesel özerk (Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi ve Nakhiçevan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) oluşumlarıyla birlikte, bir Kürt Sovyet Cumhuriyeti de kurulması hakkında Kremlin'den yayılan haberlerle, Azerbaycan sınır eyaletlerinin (Ermeniler, Kürtler) gibi farklı ulusal etnik azınlıkların yaşadığı sınır bölgeleriyle uyduğu gerçeğinin onlara gösterilmesiydi. Olası anti-sovyet eğilimlerin artması halinde bu idari birimler, Bakû'ye baskı yapabilmek için etkili mekanizmalara dönüşürlerdi. Burada Kızıl Kürdistan'ın başka bir önemli rolü daha vardı. O, Azerbaycan S.S.C.'nde ulusal aidiyeti kendi adında gösteren tek bölgeydi.

Diğer isimler, Karabağ, Nakhiçevan, (özellikle Lenkoran ve Ğuba da) o coğrafi isimleri taşıyan oluşumların etnik yaşayanlarının bölgesel sınırlarıyla, etnik doku sınırlarının aynı olup, birebir örtüşmesine rağmen, isimleriyle bölgelerin ulusal aidiyeti hakkında bir fikir vermiyorlardı. Onların aksine Kürdistan bölgesi ise bu fikri veriyordu. Ve bölgenin böylesi bir niteliğe sahip olması bile, gerekli durumda onun statüsünü yeniden masaya yatırma imkânı da sağlardı. Bu yönde belirli işlemler yapılmaması halinde bile, sadece böylesi arzu ve niyetlerin varolması bile, Azerbaycan'a doğal olarak acı veriyordu.

İkincisi: Kürdistan kazasının oluşturulmasıyla Sovyet strateji uzmanları ilk bakışta ne kadar tuhaf görünse de iki sovyet cumhuriyeti olan Ermenistan'la Azerbaycan arasındaki gerginliği

zayıflattılar. Mesele, sonradan Kızıl Kürdistan oluşumuna dönüştürülen bölgenin 1918'den beri Ermenistan'la Azerbaycan arasında tartışılır durumda olmasından yararlanmaktı. Yeni kurulmuş Azerbaycan devletinin Ermeni bölgelerinden toprak isteği vardı ve bu durum iki devlet arasında çatışma sebebi oldu. O zamanlarda varolan Milletler Cemiyeti bile bu bölgelerin tartışılır olduğunu kabul etmişti.

Bu arada, 1918-1920 yıllarında varolmuş Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti anayasasında devlet sınırlarının kaydedilmemiş olması gerçeğini de açıklamamız gerekiyor. İşte bu sebepten dolayı da, 7 Aralık 1920'de Milletler Cemiyeti Başkanı Paul Humans'a gönderdiği mesajında Milletler Cemiyeti'nde Azerbaycan heyeti başkanı Topçubaşov "Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu ve bu kararın da Kafkasya'daki müttefik güçlerin eski temsilcisi tarafından verilmiş olduğunu" öne sürerek istemini kanıtlamaya kalkıyordu. Güney Kafkasya'nın sovyetleştirilmesiyle durum biraz daha aydınlandı.

30 Kasım ve 1 Aralık 1920 tarihinde Azerbaycan, Nakhiçevan, Zangezur ve Karabağ'la ilgili hiçbir istemde bulunmadığını ve o bölgelerin Ermenistan'ın ayrılmaz birer parçası olduğunu kabul ettiğini ilan etti. Rusya Komünist Bolşevik Partisi'nin Kafkasya Bürosu, 3 Haziran 1921'de Azerbaycan devlet başkanı Narimanov'un katılımıyla yapılan toplantısında "Ermenistan Hükümeti'nin ilanında Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a ait olduğunun kaydedilmesine" oybirliğiyle karar verdi. Büro'nun bu kararına istinaden, Sovyet Ermenistan Hükümeti'nin 12 Haziran 1921'de kabul ettiği kararnamede "Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devrimci Komitesi'nin ilanı ve Ermenistan'la Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri arasında olan anlaşmaya dayanarak, bundan böyle Dağlık Karabağ Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ayrılmaz bir parçası" olarak resmen tanınıyordu.

İlk bakışta tüm bu olan-bitenlerin Kürdistan'la bir ilgisi olmadığı sanılabilir, ama daha sonraları ortaya çıkan Kızıl Kürdistan kazasının kurulduğu toprakların aslında şu veya bu ölçüde, 1918-1921 yılları arasında Ermenistan'la Azerbaycan arasında aidiyeti tartışılan

bölgelerle çakışıyor olması sebebiyle gerçekleştirilmiş bir proje olduğunu kaydetmek gerekiyor. Ancak mesele o ki, “Karabağ’la Zangezur’un Ermenistan’ın ayrılmaz bir parçası olarak Azerbaycan tarafından kabul edilışinden” bir-iki yıl sonra Kızıl Kürdistan kazasına birleştirilen tüm o toprakların tam da bu bölgeler olması hiç de tesadüf değildi. 1918-1921 yıllarında Dağlık Karabağ denildiğinde, sadece sonradan “Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi”ni oluşturan toprakları değil, ayrıca Kuzey Karabağ, Karvacar, Güney Karabağ ve Araks nehrine kadar olan bölgeler anlaşılmaktaydı.

Böylece Dağlık Karabağ olarak Elizabetpol ilinin Cevanşir, şuşi ve Karyakino eyaletlerinin dağlık bölgeleriyle, Cevanşir eyaleti yakınındaki Elizabetpol eyaletine ait bölgeler kabul edilmekteydi. Zangezur’un ölçüleri de bugünkü Ermenistan’ın Sünik bölgesinden çok daha büyüktü. Zangezur eyaleti, bugünkü Sünik bölgesiyle, Laçin, Kubatlı ve Zangelan eski bölgelerini de içeren kesin sınırlarıyla Elizabetpol iline giriyordu. Öyleki Azerbaycan, Zangezur’la Dağlık Karabağ’ı Ermenistan’ın ayrılmaz birer parçaları olarak kabul ederken, adı geçen bütün toprakların Ermenistan’a ait olduğu gerçeğini de kabul ediyordu. Ve bu durum Stalin’in Ermenistan’ın sovyetleşmesine adadığı makalesinde kaydedilmiştir. Uluslar Halk Komiseri “Sovyet Azerbaycanı, 1 Aralık’ta kendi isteğiyle tartışılan illerden vazgeçip, Zangezur, Nakhiçevan ve Dağlık Karabağ’ı Sovyet Ermenistan’a teslim ettiğini ilan ediyor.” Burada kullanılan “il” sözcüğü bir kez daha Zangezur’un idari önemini gösteriyor. Karabağ sorunuyla ilgili araştırmalarda bulunanlar, ne yazık ki bu önemli gerçeği unutmaktalar !

Bildiğimiz gibi fakat, 5 Temmuz 1921’de RK(B)P Kafkasya Bürosu’nun olağanüstü oturumunda bölge, Stalin’in baskısıyla, Karabağ’da yaşayan halkın iradesini hesaba almadan Azerbaycan’a verildi. Böylelikle Elizabetpol ilinin büyük kısmıyla, sekiz eyaletlerden altısı da tamamen Azerbaycan’a teslim edildi. Geriye kalan iki eyalet Ermenistan’la Azerbaycan arasında bölüşseler de, Zangezur’un büyük kısmıyla, Kazakh eyaletinin aslan payı Azerbaycan’a geçti. Adil olmayan böylesi bir paylaşma, özellikle de Dağlık Karabağ’ı Ermenistan’la bağlayan bölgenin Azerbaycan’a teslim edilmesi, doğal olarak Ermenistan tarafından kabul edilemezdi ve sırf bu nedenle de orada bir Kürdistan kazasının

oluşturulması Ermenilerin memnuniyetsizliğini zayıflattı. Böylelikle, Dağlık Karabağ'la Ermenistan arasında, Azerbaycan yerine, statüsü her zaman masaya konulabilecek ve kurulması “ulusların kendi kaderini tayin hakkı” ve enternasyonalizmin şeklen uygulanışı anlamını taşıyan Kürt idari birimi oluşturuluyordu. Kızıl Kürdistan'ın oluşturulmasıyla, Sovyet yönetimi zamanla Zangezur'la Karabağ'ın eski sınırlarının unutulmasını, yeni biçimlenmelerin ise salt Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi ve Ermenistan'ın Sünik bölgesi sınırlarıyla çağrıştırılmasını başardı denilebilir.

Üçüncüsü: Kürdistan kazasının oluşturulmasının dış politika alanında da stratejik önemi vardı. O yıllarda Kürt sorunu yakın doğu ve özellikle Türkiye'de çok gergin durumdaydı. Kızıl Kürdistan, dünyada bilfiil ilk Kürt idari birimi oldu ve bu durum Kürtler nezdinde Sovyet devletinin nüfuzunun artmasını sağlıyordu. Üstüne üstlük bu, 1925'de, Türkiye'de Şeyh Said isyanının patladığı, Sevr antlaşmasının şartlarından kurtulmak için Türk iktidarının bir yandan hakim Kürt elitin gönlü alınmaya çalışılırken (en başında Kemalistler söylemlerinde Türklerle Kürtler arasında hak eşitliği, hatta Kürt özerkliği türünden ifadeler kullanmışlardı), diğer yandan, 1923'te imzalanan Lozan antlaşmasından sonra bu türden gönül almaların yerini resmi Ankara'nın gerici bir politika izlemeye başladığı bir dönemin aldığı zamanda vuku buluyordu. Ve bu isyanın bastırılmasından sonra Kemalistlerin “Türkiye'de ne Kürt var, ne de Kürt meselesi” diye bildirdiği dönemde, S.S.C.B.'nde oluşturulmuş olan Kızıl Kürdistan hayatını sürdürmekteydi. Anlaşıldığı üzere bu durum, Sovyetlerdeki Kürtleri etkileyemezdi. Bu arada, Kürt isyanının bastırılmasından sonra Türkiye'den 2 bin Kürt sınırı gayr-ı kanuni geçerek Sovyetler Birliği'ne taşındılar.

Kızıl Kürdistan'ın oluşturulmasının son iki sebebine gelince, ne kadar tuhaf olarak algılansa da, bunun Azerbaycan'ın yararına olmasıydı.

1- Azerbaycan, Ermenistan'la Dağlık Karabağ arasındaki stratejik öneme sahip bölgeleri onlardan nihayet alabildi.

2- Azerbaycan, proleter enternasyonalist fikirler temelinde müslüman doğudaki değişik ülkelerde Sovyetlerin etkisinin yayılması için belirgin bir faktör olmasıyla, dış politikada

kendi önemini vurguladı.

Kızıl Kürdistan'ın oluşturulmasından önce, Kızıl Ordu'nun Güney Kafkasya'ya girdiği dönemde, Sovyet devlet adamları arasındaki resmi mektuplaşmalarda Ermenistan'la Gürcistan'ın sovyetleşmesi sadece müslümanlık etkiyle açıklanıyordu. Kafkasya Bürosu Başkanı S. Orjonikidze'nin telgraflarından birinde Meselâ aynen şöyle kaydedilmişti: "... Ermenistan'la barış anlaşması imzalarsanız, bu müslümanlar için korkunç bir şey olur... Bunu gözönüne alın. Öyle yapılmalı ki, biz Hıristiyanların müslüman Azerbaycan'ı fethedip Gürcistan'la Ermenistan'ı kenarda bıraktık düşüncesi yaşam bulmasın."

Şunu da kaydedelim ki Kızıl Ordu'nun Ermenistan'a müdahalesinin başlıca doğrultularından biri doğudan, yani Dağlık Karabağ'la Zangezur tarafından yapılmasıydı. Bu daha uygun bir yol olarak seçilmişti, çünkü bu bölgeler Ermenistan'la Azerbaycan arasında tartışılır konumdaydı, ayrıca orada Ermenilerle Türkî Azerîler, Türkî Azerîlerle Kürtler, Kürtlerle Ermeniler yani milletler arasında yaşanan bir gerginlik vardı. Bu da, Kızıl Ordu'ya gerginlik yaşanan bölgede istikrar sağlayan bir güç imajını veriyordu. R.S.F.S.C. Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin, Ermenistan Dışişleri Bakanlığı'na Kızıl Ordu'nun ilerleme sebeplerini "Komşu halklar arasındaki mücadele esnasında, Ermenistan'la Azerbaycan arasında tartışılır nitelikteki bölgelerin Rus ordusu tarafından ele geçirilmesinin amacı, kanlı çatışmaların önlenmesi ve tartışılan bölgeler hakkında varolan sorunların rahatça ve tarafsızca tartışılabilmesi için gerekli olan şartların oluşturulmasıdır" diye ifade ediyordu.

Öte yandan fakat, Bakû'nün Azerbaycan'da bir Kürt idari biriminin varedilmesiyle ilgili kaygısına karşılık veremezdi. Görüldüğü üzere, Azerbaycan yönetimi bu birimin ortadan kaldırılması için mümkün olan her şeyi yapıyordu. Bunun için de, tabir-i caiz ise önce gizli çalışma taktiği seçildi. Azerbaycan, Kürdistan oluşumunun tümünden yokedilmesi için merkezi (Moskova'yı) Kürtler'in asimile edilip Azerîleşip-Türkleştiğine inandırmaya çalışıyordu. Bu yolda atılan ilk adım, Kızıl Kürdistan sınırlarının çizilmesi oldu. Araştırmamızın başında kaydedildiği gibi, Azerbaycan S.S.C. Merkez Yürütme Kurulu dört genel kurul toplantısı

sırasında kazanın sınırları konusunda varolan anlaşmazlıklardan dolayı, öyle de Kürdistan'ın kurulması meselesini çözemedi. En çok da Kubatlı kazasının Kızıl Kürdistan'a dahil edilip-edilmeme uygunluğu tartışıldı ve sonunda onun dahil edilmesi yönünde karar verildi. Ancak, yukarıda da kaydettiğimiz gibi, %98,9'luk yüzdesiyle bu kaza Azerî-Türklerle meskûndü. Bakû'deki yönetim Kubatlı'yı Kızıl Kürdistan'a dahil ederek, oluşturulan idari birimde Kürt nüfusunun yüzdesini önemli ölçüde azalttı. Hatta, Kızıl Kürdistan'ın ilk başkanı Dağlık Karabağ'ın Şuşi kentinden etnik Azerî olan, Kubatlı Belediye Başkanı G. Hacıyev oldu. Ayrıca, Kızıl Kürdistan'ın varolduğu tüm zaman zarfında Azerbaycan S.S.C.'nin değişik yerlerinden oraya Azerî-Türk nüfus getirilip-yerleştirilmekteydi.

Örneğin, 1925'te Kürtler Kürdistan kazası nüfusunun % 80,7'sini oluştururken, 1926'daki nüfus sayımı rakamlarında kaydedilen % 73,1'e düş(ürül)müşlerdi. Bakû'deki yönetim, sadece bir yıl zarfında Kızıl Kürdistan'da Kürtlerin sayısını % 7 gibi rakamla azaltma başarısına ulaşmıştı. Azerî-Türkleri, bir devlet politikası olarak sözkonusu bölgenin değişik yerlerine yerleştiriliyorlardı. Meselâ 1920'li yılların sonunda Laçın kenti sakinlerinin çoğunluğu Azerbaycan'ın başka bölgelerinden buraya getirilen Azerî-Türk erkekleri olduğu halde, Türkiye'den gelen 2.000 Kürdün Kızıl Kürdistan'a yerleşmelerine izin verilmiyordu.

Onun yerine onlara Dağlık Karabağ'ın kuzey-doğusundaki Yevlah'ta eski milyoner Tağiyev'in yurtluğunda 4.000 hektar arazi tahsis edilerek, 60 bin ruble de karşılıksız kredi verilip, oraya yerleşmeleri sağlandı. Aynı bölgede 181 ailenin yerleştirilmesiyle Narimanabad adlı yeni bir köy kuruldu. Azerbaycan sanayii Halk Komiserliği bu köye 200 hektar arazi ve uzun vadeli kredi de tahsis etti. Kürdistan bölgesi kurulduğunda az sayıda Kürtlerle meskûn eski Zangelan bölgesiyle, Cebrail bölgesinin bir kısmının da oraya dahil edilmesiyle, Bakû'deki yönetim Kızıl Kürdistan'da Kürt nüfusu yüzdesini çok daha fazla azalttı.

AZERBAYCAN KÜRTLERİN AZERİ-TÜRKLEŞTİĞİNİ İDDİA EDİYOR

Bununla yetinmeyen Azerbaycan yönetimi, Kızıl Kürdistan kazasında Kürt okullarının açılmasıyla, Kürt dili ve kültürünün gelişmesini engelleyerek, bölgenin olabildiğince Azerî-Türkleşmesi için elinden geleni yapıyor, bu yönde her türlü desteği sunuyordu. Bu dönemde Azerbaycan basınında, Kürtlerin asimile edilip, Azerî-Türkleştiğini “kanıtlayan” çeşitli makaleler yayınlanmaktaydı.

Ama gerçekler hiç de öyle değildi, Kürtler içerisinde asimile edilmişler olsa da, onların sayısı gösterilenden çok daha azdı. Meselâ , 1925’deki verilere göre Azerbaycan S.S.C.’ndeki İranlılar (genelde Tatlar) Azerî-Türkleştirildi, onların Azerî-Türkleşme yüzdesi % 60’tan da yüksek bir rakama ulaşmaktaydı. Kürtler hakkında bu türden birşey dile getirilmiyordu. Ayrıca “Kürt” kelimesine ısrarla incitici anlam yüklenerek, onların toplum bilincine rencide edici ifadelerle sunulup, bunun toplumsallaştırılmasına çalışılmaktaydı. Onlara göre Kürtler, okuma-yazma bilmeyen, geri kalmış göçebelereydi. Bu anlayışın hakim olduğu ortamda Kürt aydınlarından birçoğu işlerini kaybetmemek için ulusal aidiyetlerinden vazgeçmeye mecbur kaldılar. Böylesi davranışlar Kızıl Kürdistan’da milletler arasındaki ilişkilerde gerginlik yaratmaktaydı.

“Zaria Vostoka” (Doğu Şafağı) gazetesinin 15 Ekim 1929 tarihli sayısında şunları okuyoruz: “Azerî Kürdistanı’ndaki milletlerarası ilişkiler karmaşıklıklarıyla dikkat çekiyorlar ve boş verilmiş, bakımsız bir halde bulunuyorlar... Azerî Türkleri, bölgede Ermenilerin aksine bir azalma değil, sonuna kadar bir nüfus artışı ve güçlenme eğilimi gösteren yeni bir etnik gruptur.” Bu ‘etnik grubun’ bölgede suni olarak artışının Azerbaycan’ın sırf Türki bölgelerden göç ettirdikleri sayesinde sağlanmasıyla diğer komşu halklara empoze edilen çok büyük boyutlara varan kültürel asimilasyonun tüm süreci görülmekteydi.

Ancak en dikkat çekici olan, 1923-1929 yılları arasında oluşturulan Kızıl Kürdistan

döneminde Azerbaycan'da hiçbir Kürtçe okul yokken, ilk Kürt okullarının 1931-1932 yıllarında (yani Kızıl Kürdistan'ın fiilen ortadan kaldırılmasından sonra) meydana çıkmasıdır. Fakat bu okulların hayatı da uzun olmadı ve 1937-1938 yıllarında tümünden kapatıldılar. Bu tarihten sonra Azerbaycan'da bir daha hiçbir Kürt okulu açılmadı, hiçbir Kürt tiyatrosu çalışmadı artık ! Bu, özellikle Kızıl Kürdistan'ın ilk yıllarından itibaren yalnızca Kürtlerin haklarının gasbedilmesi değil, Moskova merkezli yürütülen politikanın da iyiden iyiye bozulması anlamını taşımaktaydı. Sovyetler, kuruluşlarının en başından beri 'Halkların hak eşitliği' prensibini ilan etmiş bir devlettir. 1918 baharında J.V.Stalin Sovyet devletinin örgütsel yapısını takdim ederken şunları kaydetmekteydi: "Kalan bütün işler ve ilk önce genel kararnamelerin uygulanması suretiyle, okul, mahkeme, yönetim vs. bölgesel Halk Komiserliği Konseylerine geçecekler. Ne mahkeme, ne de okullarda zorunlu hiçbir "resmi" dil olmayacak. Her bölgede o bölgedeki nüfusa uygun olan dil veya diller seçilecek, üstelik bütün toplumsal ve siyasi yapılarda, gerek azınlıklar, gerekse çoğunluk dilleri arasındaki eşitlik korunacaktır."

Kızıl Kürdistan'ın fiilen yok edilmesi sonrasında bile Azerbaycan yönetimi, Kürt dili ve kültürünün gelişmesiyle, Kürt okullarının açılıp, çoğalmasını engelliyordu. Nakhiçevan'daki Kürtler, 1931'de Yerevan'da açılan lise dereceli Kürt pedagoji okulunda, Azerbaycan'ın başka bölgelerinde yaşayan Kürtler ise Dağlık Karabağ'ın Ermeni kenti Şuşi'deki eski Ermeni Lisesi binasında, ama artık sadece Azerîce eğitim veren okulda eğitim görüyorlardı. Ermenistan'la Gürcistan'da eğitim gören Kürtler öğrenimlerine daha sonra Leningrad'da devam ediyorlardı. Azerbaycan Kürtleri böylesi imkânlardan men edilmişlerdi.

Bakû'deki yönetim Kürtçe kitapların basılıp, yayınlanmasını engelliyordu. 1929-1938 yılları arasında Azerbaycan'da sadece 28 adet Kürtçe kitap yayınlandı. Aynı zaman diliminde Ermenistan'da bu sayının kat be kat fazlası basılıp, yayınlanıyordu. 1931'de Laçın'de kurulan ve 1962'ye kadar da yayın hayatına devam eden "Kızıl Kürdistan" adlı gazete bile Kürtçe değil, Azerîce yayınlanmaktaydı. Azerbaycan'da hatta, Kürt bilim adamlarına Azerbaycan S.S.C.'nde yaşayan Kürtler hakkında makaleler yazma ve yayınlama izni

verilmiyordu. Onun için de onlar istisnasız yurtdışında yaşayan Kürtler hakkında incelemeler yayınlıyorlarken, durum Ermenistan'da tam tersiydi.

Bütün bunlar, geçen yüzyılın 30'lu yıllarından itibaren Azerbaycan'da yaşayan Kürtlerin "yokolmasını" getirdiler. 1921'deki nüfus sayımına göre Azerbaycan S.S.C.'nin köylerinde yaşayan 32.780, 1926'da yaklaşık 41 bin (Azerbaycan nüfusunun % 1,8'i) Kürt olduğu halde, 1937 nüfus sayımı verilerinde Azerbaycan S.S.C.'ndeki Kürtlerin sayısının doğal bir artış yerine, 10,8 bin kişiye düştüğü ortaya çıktı ! XX. yüzyılın sonraki yıllarında ise Kürtler neredeyse buharlaşarak yok oldular. 1939'da onların sayısı toplam olarak sadece 6 bin (% 0,2), 1959'da 1.500 kişi, 1970'te 5.500 (% 0,1) idi. 1979'daki nüfus sayımından sonra Azerbaycan'da "artık Kürtlerin olmadığı" açıklandı.

KIZIL KÜRDİSTAN'DA CAMİ YOKTU

Sırf karşılaştırma amacıyla da olsa, Azerbaycan'ın komşuları olan Ermenistan ile Gürcistan'da yaşayan Kürtlerin sayısının yukarıda kaydettiğimiz 1920'li yıllara nazaran 3,5 - 4 kat artmış olduğunu belirtelim. Bu arada, Azerbaycan'da yaşayan Kürtlerin genel olarak yüksek doğum oranıyla dikkat çeken köylülükten oluştuğunu da hesaba almamız gerekiyor. Bu böyleyken S.S.C.B. tarihinin son nüfus sayımının yapıldığı 1989 verilerine göre Azerbaycan'da yaşayan tüm Kürtlerin sayısı 12 binden biraz fazla olarak kaydedildiği halde, onların ezici çoğunluğu kendi anadilini bilmiyordu. Ve tüm bu olumsuzluklara rağmen, Azerbaycan'da Kürtlerin "yokedilmesinde" herhalde sadece Bakû'deki yöneticileri suçlamak doğru olmazdı. Onlar, tabii ki Kürtlerin Azerbaycan S.S.C.'nden "yokolmasını" fazlasıyla çok arzuluyor ve istiyorlardı, ama Bakû'deki yönetimin uyguladığı asimilasyoncu politikaya etkili bir direniş gösterme anlamında Kürtlerin yeterince istek ve güç göstermediğini kaydetmek de çok önemlidir.

Genelde bu, Azerbaycan S.S.C. Kürtlerinde ulusal özgünlüğün yokluğu ya da yeterli

derecede gelişmemiş olduğundan çarpıcı bir şekilde ifade edilmeyişi, ulusal bilinçten muaf, aile ve soy unsurlarının ağırlıklı olmayışı neticesindeydi. Bunun böyle oluşunu en iyi ifade eden örnek Kürt yerleşkelerinin yapısıydı. Azerbaycan Kürtlerince de oldukça iyi tanınan Sovyet Kürdolog T.F. Aristova bu durumu bakın nasıl anlatıyor: “Ermenistan’daki Kürtlerde XX. yüzyılın 30-40’lı yıllarına kadar çağdışı ve aşiret usulü kabile yaşam biçimi yaygındı, bu aşiretsel ilişkilerin uzun süre korunmuş olduğunu kanıtıyor. Azerbaycan’da köylerin büyük kısmı bu aşiretsel aidiyet korunmadan kuruluyor, çünkü Azerbaycan’daki Kürtler bu aidiyetlerini hatırlamıyorlar ve bu köyler genellikle su kaynaklarına yakın olan yerlerde kuruluyorlardı. Toplumsal yaşam biçimine uygun binalar yoktu.”

Azerbaycan’daki Kürtlerin aydınları dahi yoktu, bu da ulusal bilincin oluşmasını olumsuzca etkilemekteydi. Kürtlerde ulusal aydın kesimin yokluğunun sebeplerinden biri de Güney Kafkasya’nın sovyetleşmesine kadar Kürtlerin din adamlarının da olmamasıydı. Kızıl Kürdistan’ın kurulduğu bölgede cami dahi yoktu. Sovyet Azerbaycanlı ünlü bilim adamı A. Alekberov sorun hakkındaki gözlemlerini şöyle anlatıyor: “Kürdistan’da cami yoktur. Anladığımız gibi burada din adamları da yok. Mollalar bize sık sık tacirlerle, gulagları çağrıştırıyor. Resmi İslam dini buralarda İslamiyet önceki kalıntılarla (Pagan uygarlığı) uyuşmaktadır. Önceden varolagelmiş anıtlar putlaştırılmaktadır, haç ve kutsal yerler (Hristiyan uygarlığı) çoktur. Laçin’e yakın Sultan Baba ve Seyidler adlı köylerin yakınlarında bulunan Ğoçaz kanyonundaki Ağ-Baba denilen kutsal yerler de bunlardandır.”

Gerçekten de, Kızıl Kürdistan kazasının Kürtlerin yaşadığı yerlerinde hiç bir cami yoktu. Eski Kelbacar bölgesinde Kürt ve Azerî Türklere ait tarihi anıtlara yer yer sadece mezarlıklarda rastlanmaktaydı. Kümbet adı verilen mezarlarla, (çok sayıda at ve koç başı figürlü) taşlar varsa da, onlardan en eskileri bile 1870’li yıllara aittir. Bu bölgede ilk camiinin temeli bile 1990’da Kelbacar bölgesinin, Tartar nehrinin güneyinin sol tarafında bulunan Zülfikarlı adlı köy yakınlarında atıldı ama inşaatı yarıda kaldı.

Şiî Müslüman olan Kürtler dini eğitim görmek için Farsça ve Azerî-Türkçesi öğrenmeye

mecburlardı. Bu da onların asimile edilmesinde önemli bir etkendi. Genellikle sözü edilen etkenler sonucu Azerbaycan S.S.C.'ndeki Kürtler çevresinde dil asimilasyonunun yüzdesi çok yüksekti. Meselâ, 1926'daki nüfus sayımına göre Azerbaycan S.S.C.'nde kaydedilen 41,1 bin Kürt'ten sadece 6,8 bini anadili olarak Kürtçe dilini, 34,1 bin Kürt ise anadil olarak Azerî-Türkçe'sini kaydettirmişti. Kızıl Kürdistan kazasının Kürt nüfusundan sadece 3.123 kişi Kürtçeyi anadili olarak kaydetmişti, geriye kalanlarsa anadil olarak Azerî-Türkçe dilini kaydetmişlerdi.

Ama Nakhiçevan'da durum tamamen farklıydı. Nakhiçevan'da kayıtlı 2.649 Kürt'ten 2.631 kişi Kürtçeyi kendi anadili olarak kaydetmişti. Burada Kürtçenin kendi özgün dili olarak korunma sebebi oradaki Kürtlerin şîî değil, sünnî müslüman olmasından kaynaklanabilirdi. Kürtlerin kolayca asimilasyonunda hemen her yerde rastlanan cehalet ve okuma-yazma bilinmeyişinin de çok büyük rolü vardı. Azerbaycan S.S.C.'ndeki 41,1 bin Kürt'ten okuma-yazma bilen sadece 1.756 kişiydi, üstelik bunlardan sadece ve yalnız 10 kişinin Kürtçe dilbilgisi hakkında bir fikri vardı.

Bütün bunlar, Kürtleri asimile etme amacına ulaşmak için Bakû'deki yönetimin yaptığı işi kolaylaştıran faktörlerdi. Üstelik onlar, bu asimilasyonu elden geldiğince kısa sürede yapmak niyetindedelerdi, zira Kızıl Kürdistan idari biriminin varlığı, bu emele ulaşılmasının önünde duran bir engel olacaktı. Bakû için bunun önemli sebepleri vardı. Kızıl Kürdistan'ın oluşturulmasından çok vakit geçmeden, geçen yüzyılın 20'li yıllarında Kuzey Kafkasya'da özerk bir Kürdistan için çabalayan bir Kürt hareketi başladı. Bu Pan-Kürt hareketin asıl amacı, Azerbaycan S.S.C.'nde Kürdistan kazası temelinde bir özerklik kurmaktı. Hareket, toprağın ulusallaşması, göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçilmesi, otlaklarla tarıma elverişli, sürülen toprakların köylülere yeniden dağıtılması hakkında istemlerde bulunuyordu. Aynı zamanda hareket, ulusal-kültürel problemleri, bunlardan özellikle okul-eğitim-öğretim, anadilde eğitim veren okulların açılması hakkında varolan sorunlara çözüm getirilmesini de önemsiyordu.

Sürdürülen bu aydınlanma çalışmalarıyla, Kürt kültürünün yaşatılması mücadelesine dönemin Kürt yazarlarından Arap Şamilov, Hacîye Cındî, Amine Avdal gibi isimler destek veriyorlardı. Bu amaçla faaliyet gösteren üç aydından, üçü de Ermenistan S.S.C.'ndeki Kürtlerdendi. Arap Şamilov, Latin harfleri temelinde Kürt alfabesinin yaratıcısı ve Ermenistan S.S.C. bilim emektarlarından pek saygın bir kişiydi. Hacîye Cındî, Kiril harfli Kürt alfabesinin yaratıcısı ve Ermenistan S.S.C. bilim emektarlarından biriydi. Amine Avdal ise Ermenistan'da yayınlanan dünyadaki ilk Kürt periodiği "Rya Taza" gazetesinin genel redaktörüydü. Arap Şamilov, Kürt yaşam biçimini, tarıma geçiş sürecini incelemek ve S.S.C.B. Kürtlerinin birleşik yazı dilini yaratabilmek için 1933 yılında Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'daki Kürtlerin yaşadığı yerlere uzunca bir yürüyüş düzenledi. Bakû'deki yönetim, bir Kürt özerkliği kurulması ve bu hareketin Ermenistanlı Kürtler tarafından yönetilmesi konusunda, hele hele daha 1921 yılında Ermenice harflerle yaratılan Kürt alfabesiyle, dünyada ilk Kürt alfabesi kitabı "Şams"ın Ermenistan'da yayınlandığı biliniyorken, başına gelebileceklerden doğal olarak bir kuşku ve kaygı duymaktaydı. Kürtlerin ulusal bilincinin gelişmesini engelleyebilmek amacıyla daha etkin bir stratejinin uygulanması için Bakû yönetimi Kızıl Kürdistan'ın ortadan kaldırılmasına karar verdi. Onu ortadan kaldırdıktan sonra ancak, öngördükleri asimilasyon politikasını mantıklı sonucuna ulaştırabilirdi.

Bakû'deki yönetim, 1937 olaylarını da planladığı asimilasyon amacına ulaşmada elde edilen bir tecrübe olarak kullandı. Daha önce de ısrarla vurguladığımız gibi, 1926'daki S.S.C.B. nüfus sayımına göre Azerbaycan SSC'de Kürtlerin sayısı 41,1 bin kişi, 1937'de 10,8 bin, 1939'da ise toplam olarak sadece 6 bin kişiden oluşmaktaydı !

Bazı araştırmacılar 1939'da kaydedilmiş 6 bin kişi dışındaki tüm Kürtler'in ülkeden zorla sevk edildiğini düşünüyorlar. Başka bazı araştırmacılara göre ise sevk edilenlerin sayısı olsa olsa en fazla 5 bin kişi civarındaydı. Fakat zoraki olarak sevk edilmekten kurtulmak için, Kürtlerin Azerîleşmeyi tercih ettiği konusunda her iki tarafta da görüş birliği vardır.

Bu zamanlarda, Azerbaycan başta olmak üzere, tüm S.S.C.B.'nde çok güçlü bir ekonomik yükseliş başladı. İnce sanatlar, kültür ve eğitim sistemi gitgide gelişme kaydetmekteydi. Adı geçen alanlarda fiilen yaşanan gelişmeler toplumların ulusal bilincini de pek doğrudan etkilemekteydi. Azerbaycan'da bu gelişmeler en çok Azerî-Türk nüfusunu etkiliyordu, çünkü onlar cumhuriyetin en yoğun nüfusu olan halkın temsilcileri ve aynı zamanda yüzyıllar süren devlet yapısına sahip olan yerleşik halklarla (İranlılar, Ermeniler, Gürcüler) komşuluk durumunda bulunup-yaşadıkları halde bu halklar tarafından göçmen-göçebe olarak kabul edilmekteydi. Bu durum henüz yeni yeni oluşum evrelerini yaşamakta olan genç Azerî halkı içinde, özellikle de onun üst düzey yetkili konumundaki kesimlerde bir aşağılık kompleksi ortaya çıkabilir ve bu kompleksi aşabilmek için de etnik veya dini açıdan kendisine daha yakın olan, yaşama biçimi olarak göçebelik şekliyle varlığını sürdüren ve siyasi ağırlığa sahip olmayan bir halkı kendi içerisinde eritme sürecini seçmesini getirebilirdi. Ama, S.S.C.B.'de din yaşamda söz sahibi olamayacağından dolayı (yani Şii Azerî-Türklerin İranlılarla özdeşleştirilmesi imkânsız olduğundan) Azerbaycan'da Türk dilini kullanan nüfusta pantürkist veya Türkçü fikirlerin yayılma tehlikesi baş gösterebilirdi, fakat Moskova buna asla izin veremezdi.

Dolayısıyla Azerbaycan S.S.C.'nde yaşayan tüm müslüman halkları birleşik bir Azerbaycan halkı bünyesinde toplamak akla en uygun strateji olarak seçildi. Ama değişik halkların aynı potada eritilmesi oldukça zor ve uzun bir süreçtir. Bu bağlamda yapılacak ilk şey yaşadığı toplum içerisinde hissedilen aidiyet duygusunu idari birime endeksleyerek, ona ait olma temelinde yaygınlaştırmaktı.

Çeşitli uluslara ait insanların Azerî-Türklerle özdeşleştirilerek, onlara benzetilip Azerbaycanlı olarak kabul edilmesi gerekiyordu. Genel özdeşleştirilmenin şıngalanıp "aşılmasından" sonra, bu hal giderek ulusal bilinç kaybına ve sonuçta zaman içerisinde başka bir millet içerisinde erimeye dönüşecekti kuşkusuz. Azerbaycan devlet birimi isminin ülkede yaşayan halk isminden kaynaklanmadığından, böylesi asimilasyoncu bir politikanın yürütülmesine imkân sağlayan S.S.C.B. bünyesindeki tek cumhuriyetti.

Böylece, Kafkasyalı Ağvanların (Alban) torunlarından Lezgiler, etnik Pers ve İran kültürünün temsilcileri Talışlar, Tatlar, Kürtler vb. gibi daha başka milletler, dağlı halklar ve farklı Türkî etnik gruplar, sunî olarak yaratılan yeni Azerbaycan toplumunun birer parçası oluyorlardı. Neticede bu yeni toplum, Azerbaycan topraklarının binlerce yıldan bu yana yaşanılan tarihinin, inançların ve siyasi mirasın da sahibi oluyordu. Bununla birlikte, idari birim aidiyeti temelinde, ortak özdeşleşmenin oluşması, müslüman ve diğer halkların etnik Türkî gruba aşılma, asimile edilme korkusunu da ortadan kaldırıp, onların gelişmesi için iyi imkânlar sağlamaktaydı. Bu böyle olduğu için de, her türden etnik milliyetçilik gösterisi acımasızca bastırılıyordu. Azerbaycan devletinin üst yönetiminde ise cumhuriyet bünyesindeki bütün milletler temsil edilmişlerdi. Azerbaycan toplumunun oluşturulması çerçevesinde Azerbaycan'daki müslüman halkların ulusal aidiyetinin değiştirilmesine yönelik politika teşvik edilmekte olup, onları tek kelimeyle Azerbaycanlı (Azerî-Türk) olarak kaydediyorlardı.

Tabii ki genel özdeşleşmenin önce ulusal bilince, sonradan da ulusal bir kimliğe dönüşme süreci Azerbaycan'da tasarlandığından biraz farklı bir şekilde gerçekleşti. Azerî kimliğiyle özdeşleşme sürecinin sonradan ulusal bilince ve ulusal özgün bir kimliğe dönüşmesi cumhuriyetin Türkî nüfusu çerçevesinde başarıyla geçti. Bu Moskova'nın yararına bir gelişme olarak görülse de, öteki halklardaki özdeşleşmenin sahiplenilen bir ulusal bilince dönüşmesi çok daha yavaş gerçekleşmekteydi.

Dolayısıyla Azerbaycan'da ulusal birlik süreci bambaşka bir yoldan ilerlemeye başladı. Türkî elit "özdeşleşme - ulusal bilinç - ulusal özgün bir kimlik" zincirinin halkasını başarıyla kapatıp, cumhuriyette yaşayan ve daha halen özdeşleşme evresini yaşamakta olan diğer halkların elit kesimlerini etnik Azerî-Türk özgün kimliğini taşımaya mecbur etti. Neticede Azerbaycan'daki müslüman ulusal azınlıklar Azerbaycan toplumunu kendilerini başka bir halkın ulusal özgünlüğüne mecbur kılan bir girişim olarak kabul etmeye başladılar.

Ve artık Azerî denilince Azerbaycan'ın etnik Türkî grubu anlaşıldığından, Azerbaycan

toplumu cumhuriyette yaşayan müslüman diğer halklar için birleştirici bir unsur olmaktan çıktı. Her halükârda, Bakû'deki yönetim, Kızıl Kürdistan'ın bulunduğu alanın Azerbaycan için stratejik bir önem taşımasından hareketle, elindeki fırsatı büyük bir beceriyle kullandı ve oradaki Kürt nüfusundan kansız bir şekilde kurtulabildi. Bu bölge, yukarıda kaydettiğimiz gibi, Ermenistan'ı Dağlık Karabağ'dan ayırmaktaydı. Bir tek bu durum bile Bakû'deki yönetim tarafından Kürtlere karşı ayrımcı bir politika yürütülmesi için yeterliydi. Bundan başka, bu bölgenin stratejik önemi, eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'ndeki su kaynaklarının % 85'inin ve Ermenistan'ın su kaynaklarının % 80'ini sağlayan Sevan gölünün kurtarılmasında önemli ciddiyette rolü olan Arpa ve Vorotan nehirlerinin buradan kaynaklandığından da anlaşılıyordu. Fakat, tüm bunlardan öteye ve asıl anlaşılması gereken ise 'bu bölgeyi kim kontrolü altında bulunduruyorsa, Ermeni halkına kendi şartlarını o dikte ettirir' tartışılmaz doğrusuydu.

Tüm bunlar, Bakû'deki strateji uzmanları için bu bölgenin önemini bir kez daha kanıtlamaktadır. İşte bu yüzden, Bakû'deki yönetim 1918-1920 yıllarında gerçekleştirilen katliamlardan sonra Alğuli, Hak, Harar Ermeni köyleri sakinlerinin kendi evlerine geri dönme isteği ve başvurusunda bulunmalarına rağmen, buna izin vermemek için herşeyi yaptı. Sovyet Azerbaycan yönetiminin Ermenilerin kendi topraklarına geri dönmelerini teşvik etmesi halinde, onlar komünist ideolojinin yaygınlaştırdığı 'Sovyet devletinde yaşayan bütün halklar kardeşler' propagandasının etkisiyle geri dönerlerdi.

Durum böyleyken, eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi ile Ermenistan arasında kalan bölgedeki nüfus sayısında hızlı bir artış kaydedilmekteydi. 1926'da Meselâ Kelbacar'la Laçın bölgelerinde yaşayan nüfusun sayısı 37 bin olduğu halde 1980'li yılların başında 100 bine ulaşmıştı. Azerbaycan S.S.C. genelinde köylülerin sayısının toplam olarak devamlı azaldığı ve insanların köylerden şehirlere taşındığı zaman biriminde, Kelbacar'la Laçın bölgelerindeki nüfus da tamamıyla köylü olduğu halde aksi bir durum resmediyordu. 1926'da Azerbaycan S.S.C.'nde köylüler, toplam nüfusun % 72'si oldukları halde, 1987'de bu oran % 46'ya düşmüştü.

Ama bu kentleşme olgusu, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'yle Ermenistan arasında bulunan bölgeye hiç uğramadan, onun yanından geçti sanki !... Buranın oldukça büyük değerde stratejik bir önemi vardı, dolayısıyla oranın sakinlerine oradan Azerbaycan S.S.C.'nin büyük sanayi merkezlerine taşınma izni verilmemekteydi.

Tüm bu gerçekler, Karabağ meselesinin çözülmesinde adı geçen bölgenin hiç bir zaman pazarlık konusu yapılamayacağını yeniden kanıtlamaktadır. Çünkü, Ermeni halkının güven içerisinde ileriye dönük bir gelişme sağlaması ve ilerleme kaydetmesi kesinlikle bu bölgenin kaderine bağlıdır.

(Türkçeye çeviren: Ani Sarukhanian)

Kaynak: devrimcikaradeniz.com